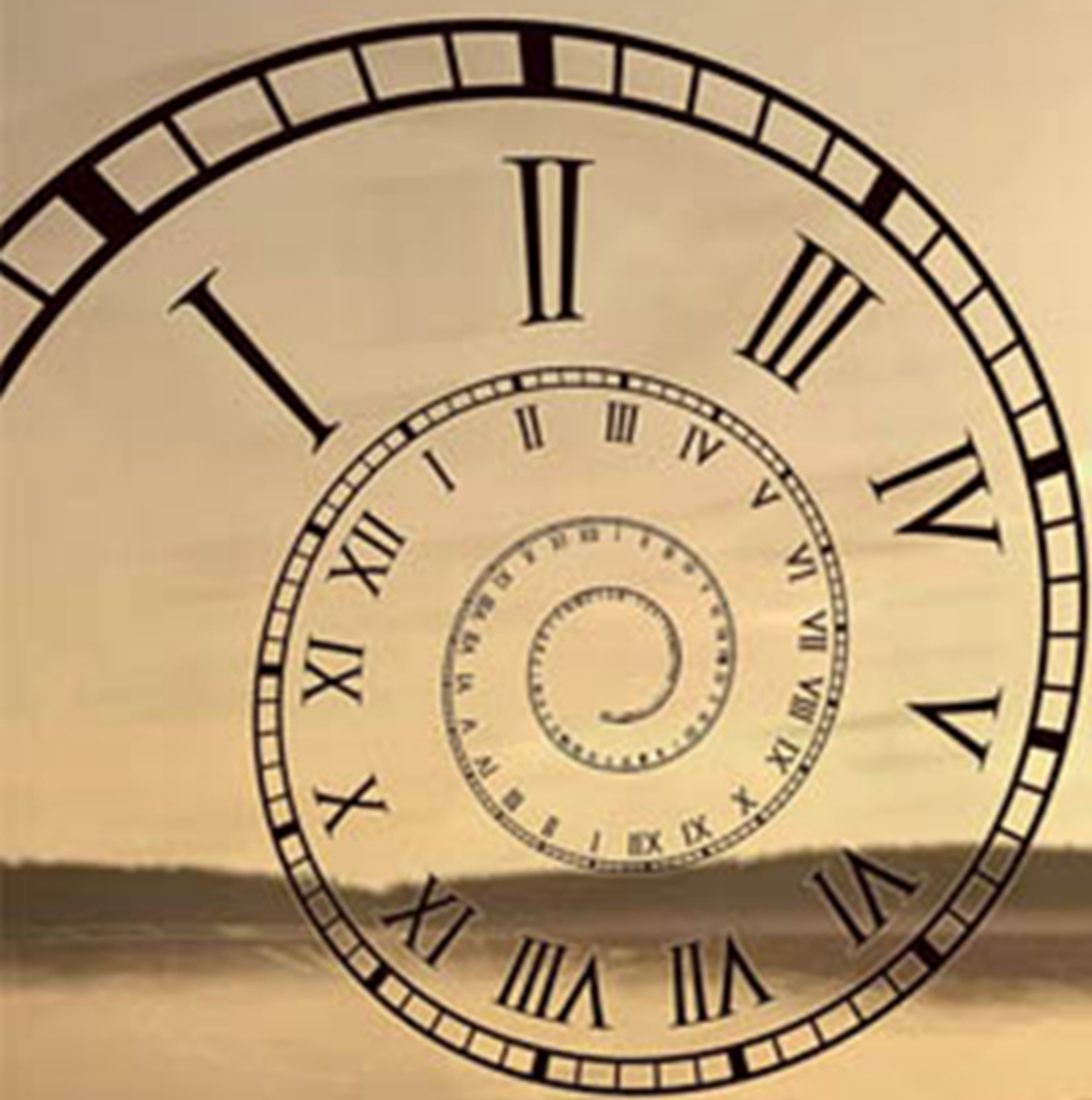

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ι. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ

ΧΡΟΝΟΣ
ΚΑΙ
ΑΝΘΡΩΠΟΣ

Ι. Μ. ΜΟΝΗ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΟΥ ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	11
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ	15
1. Ἡ προβληματική τοῦ χρόνου	17
2. Χρόνος καὶ χῶρος	39
3. Χρόνος καὶ ζωὴ	51
4. Χριστὸς καὶ χρόνος	81
5. Ἐκκλησία καὶ χρόνος	101
6. Χρόνος μετανοίας	115
7. Ἡ διαχρονικὴ παράδοση	129
8. Ἡ βιολογικὴ ἀσυνέχεια τοῦ μοναχισμοῦ καὶ ἡ πνευματικὴ συνέχεια τῆς Ἐκκλησίας	147
9. Ἡ μεταμόρφωση τοῦ χρόνου	159
10. Ὁ λειτουργικὸς χρόνος	177
α) Μακροχρονικὸς ἑορτασμὸς	180
β) Μικροχρονικὸς ἑορτασμὸς	198
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΕΝΝΟΙΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ	213

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

“Ολοι καταλαβαίνουμε τί είναι ο χρόνος, αλλά αδυνατούμε να τον ορίσουμε. Ο χρόνος συνδέεται με τον χώρο, την κίνηση, την δραστηριότητα, την ζωή του ανθρώπου. Πολλοί τον βλέπουν από μία αρνητική οπτική γωνία. Ο χρόνος συνιστά απειλή για τον άνθρωπο; Είναι εχθρός του, που πρέπει να τον σκοτώσει; Είναι άσκοπη και άχαρη πλήξη και αηδία; Ή μήπως είναι χρήμα για να τον θησαυρίσει; Ο χρόνος δεν είναι αθύπαρκτος. Δημιουργήθηκε από τον Θεό μαζί με τον κόσμο.

Ο Χριστός ήλθε εν χρόνω επί της γης. Είναι ο Δημιουργός και ο Κύριος του κόσμου και του χρόνου. Η παρουσία Του στην γη ήταν τόσο σημαντική για την ανθρωπότητα, ώστε μιλούμε για προ Χριστού και μετά Χριστόν περίοδο. Ο Χριστός εξουσιάζει και εύλογεί τον χρόνο. Το Άπολυτίκο της Αρχής της Ινδίκτου, δηλαδή της έναρξεως του εκκλησιαστικού έτους, αρχίζει με τα εξής λόγια: «Ο πάσης δημιουργός της κτίσεως, ο καιρούς και χρόνους εν τη ίδια εξουσία θέμενος, εύλόγησον τον στέφανον του ένιαυτού της χρηστότητός σου, Κύριε...».

Ο Χριστός αποτελεί το πρότυπο της ζωής για τον άνθρωπο. Μας δίδαξε να αξιοποιούμε τον χρόνο μας με την αγαθοεργία, την άσκηση, την προσευχή, την τήρηση των έντολων, την μυστηριακή ζωή και την θεία

Λατρεία. Στην θεία Λατρεία ο άνθρωπος αγιάζεται, γιατί και ο χρόνος εξαγιάζεται, γίνεται λειτουργικός χρόνος. Με τις κινητές και τις ακίνητες έορτές δίνονται μοναδικές ευκαιρίες στους πιστούς για τον άγιασμό τους. Ζώντας ο άνθρωπος με αυτόν τον τρόπο γίνεται μέτοχος της θείας ζωής. Η άκτιστη ζωή του Θεού γίνεται και δική του ζωή.

Ο χριστιανός δεν αποστρέφεται τον χρόνο, τον χώρο, την ύλη και την ιστορία. Όλα αυτά τα χρησιμοποιεί σωστά και με την Χάρη του Θεού τα εντάσσει στην προοπτική της αιωνιότητας και γεύεται από την παρούσα ζωή του την αιωνιότητα. Έχει αίσθηση της αιωνιότητας. Δεν την βλέπει ως μία φιλοσοφική ιδέα. Η αίσθηση της αιωνιότητας δεν εξηγείται λογικά. Είναι ή αίσθηση της νίκης κατά του θανάτου. Είναι ή αίσθηση που δίνει ο Θεός στον άνθρωπο που αγωνίζεται κατά της άμαρτίας. Όσο ο άνθρωπος ελευθερώνεται από την άμαρτία και την εμπάθεια, τόσο περισσότερη πείρα αποκτά της δικής του άθανασίας. Βιώνει την προσωπική του Ανάσταση ως μία βεβαίωση για την μετάβασή του από τον χρόνο στην αιωνιότητα, «έκ του θανάτου εις την ζωήν» (Ιωάν. 5,24). Βιώνει την αιωνιότητα μέσα στον χρόνο. Το «νύν» μεταμορφώνεται σε «αεί». Έτσι δημιουργείται μία οργανική και δυναμική σχέση μεταξύ χρόνου και αιωνιότητας. Ο έν Χριστώ άνθρωπος ζει ταυτόχρονα και στα δύο αυτά επίπεδα, πράγμα παράδοξο αλλά έφικτό.

Ο αείμνηστος Γέροντάς μας Ιωσήφ ο Βατοπαιδινός τόνιζε ότι ο χρόνος είναι το πολυτιμότερο δώρο του Θεού στον άνθρωπο, που θα πρέπει να τον άξι-

οποιήσουμε με την μετάνοιά μας. Κάθε στιγμή του χρόνου την έβλεπε ως εύκαιρία και καιρό μετανοίας. Προέτρεπε εμάς τους μοναχούς, αλλά και όλους τους πιστούς που τον πλησίαζαν, να βάλουμε «άρχή μετανοίας». Δεν απέλπιζε κανέναν άνθρωπο σε όποιο βάθος αμαρτωλότητας και αν είχε καταπέσει, αρκεί να άρχιζε την μετάνοιά του, να κέρδιζε τον χρόνο του με την μετάνοια. Στις διδαχές του μάς συμβούλευε να ζούμε με τέτοιο τρόπο, ώστε να μεταμορφώνουμε τον χρόνο από «μόριο φθοράς» σε μέγεθος πνευματικής αναβαθμίσεως και τελειώσεως. Λυπόταν πολύ, όταν μάθαινε για γνωστούς μας λαϊκούς αλλά και για μοναχούς ότι σπαταλούσαν άσκοπα τον χρόνο τους.

Ο σύγχρονος άνθρωπος σπαταλά τον χρόνο του. Δεν τον αξιοποιεί σωστά και γι' αυτό πιέζεται και άγχώνεται. Σήμερα ο άνθρωπος κινείται υπερβολικά, κινείται με διαρκή επιτάχυνση. Έτσι αδυνατεί να συλλάβει τις μεταβολές που γίνονται στην ζωή. Έχει ανάγκη από κάποια στάση και ανάπαυση. Να ήσυχάσει για να δει και να βρει τον έαυτό του. Μόνο ο έν Χριστώ άνθρωπος αξιοποιεί σωστά τον χρόνο του και βρίσκει τον αληθινό έαυτό του με την μετάνοια και την τήρηση των εντολών Του. Όταν εκείνη την μεγάλη ημέρα στα έσχατα ακούσει το «χρόνος ούκέτι έσται» (Αποκ. 10,6) δεν θα άγχωθεί, αλλά αντίθετα με μεγάλο πόθο θα πει «ναί έρχου, Κύριε Ίησοϋ» (Αποκ. 22,20). Γιατι γνωρίζει ότι τότε θα έγκολπωθεί μόνιμα την αιωνιότητα, θα εισέλθει στην άσάλευτη αιώνια ζωή.

Εὐχαριστοῦμε τὸν ἀγαπητὸ καὶ σεβαστὸ μας ὁμότιμο καθηγητὴ κ. Γεώργιο Μαντζαρίδη καὶ εὐχαρίστως συμπεριλαμβάνουμε καὶ τὸ παρὸν βιβλίο του στὶς ἐκδόσεις τῆς Μονῆς μας. Ὁ γραπτὸς ἀλλὰ καὶ ὁ προφορικὸς λόγος τοῦ κ. καθηγητοῦ εἶναι λόγος θεολογικός, Πατερικός, συνθετικός καὶ δημιουργεῖ μία ἀσφάλεια στὸν ἀναγνώστη καὶ ἀκροατή. Δὲν φοβᾶσαι μήπως παρεκκλίνει στὰ ἄκρα, κάτι ποὺ γίνεται ἀπὸ πολλοὺς θεολόγους στὶς ἡμέρες μας, οἱ ὁποῖοι λησμονοῦν ὅτι «τὸ θεολογεῖν ἐστὶ σχοινοβατεῖν». Τὸν θεωροῦμε ἕναν ἀπὸ τοὺς ἐμβριθέστερους καὶ ἀκριβεῖς ἀκαδημαϊκοὺς σύγχρονους θεολόγους, ποὺ ἑναρμονίζουν τὴν Πατερικὴ Παράδοση μὲ τὴν σύγχρονη πραγματικότητα.

Ζοῦμε πράγματι σὲ μία πολὺ δύσκολη ἐποχὴ, κατὰ τὴν ὁποία κυριαρχεῖ τὸ παράλογο μὲ ὅλη τὴν ἔντασή του σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα. Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ ζοῦμε μὲ προσοχὴ καὶ νήψη «ἐξαγοραζόμενοι τὸν καιρὸν, ὅτι αἱ ἡμέραι πονηραὶ εἰσιν» (Ἐφεσ. 5,16). Νὰ ἀξιοποιοῦμε τὸν χρόνο μας μὲ τὴν μετάνοια καὶ τὰ ἔργα τῆς ἀνιδιοτελοῦς ἐν Χριστῷ ἀγάπης, ὥστε νὰ οἰκειοποιηθοῦμε τὴν αἰωνιότητα, τὸ τέλος ὅλων τῶν ἀγαθῶν.

Γεώργιος Μαντζαρίδης

Ὁ Καθηγούμενος τῆς Ἱερᾶς
Μεγίστης Μονῆς Βατοπαιδίου

9. Η ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

Ὁ χρόνος, ὅπως καὶ ὁ κόσμος μὲ τὸν ὁποῖο αὐτὸς συνυπάρχει καὶ συνεκτείνεται, δὲν εἶναι γιὰ τὸν ἄνθρωπο μονοσήμαντος. Ὅπως ὁ κόσμος, ὡς κόσμος τῆς φθορᾶς καὶ τῆς ἀποστασίας ποὺ βρίσκεται ὑπὸ τὴν ἐξουσία τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ διαβόλου, ἀποτελεῖ ἀρνητικὴ ἔννοια, ἔτσι καὶ ὁ χρόνος, ὡς χρόνος συνεκτεινόμενος μὲ τὸ κράτος τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ διαβόλου ποὺ ὁδηγεῖ στὴν φθορὰ καὶ τὸν θάνατο, ἀποτελεῖ ἀρνητικὴ ἔννοια. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ὅπως ὁ κόσμος ὡς δημιούργημα τοῦ Θεοῦ καὶ ἀντικείμενο τῆς θείας Πρόνοιας ἔχει θετικὴ σημασία, ἔτσι καὶ ὁ χρόνος ποὺ συνυπάρχει καὶ συνεκτείνεται μὲ τὸν κόσμο κατὰ τὴν θέληση τοῦ Δημιουργοῦ ἔχει θετικὴ σημασία. Πολὺ περισσότερο ὅμως ἐν Χριστῷ, ὅπου ἀνακεφαλαιώνεται καὶ μεταμορφώνεται ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁλόκληρος ὁ κόσμος, ἀνακεφαλαιώνεται καὶ μεταμορφώνεται καὶ ὁ χρόνος, ὑπηρετώντας τὴν σωτηρία καὶ ἀνακαίνιση τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὁλόκληρου τοῦ κόσμου.

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Νύσσης ἀναφερόμενος στὴν τρεπτότητα τῆς ἀνθρώπινης φύσεως, ποὺ παρουσιάζεται στὰ μάτια τοῦ ἀνθρώπου φοβερή, παρατηρεῖ ὅτι ἀποτελεῖ ταυτόχρονα καὶ τὴν μοναδικὴ δυνατότητα γιὰ τὴν τελείωση καὶ τὴν ἀληθινὴ καταξίωσή του.

Στήν προοπτική τοῦ ἁγίου Γρηγορίου ἡ τρεπτότητα, ποῦ συνδέεται μὲ τὴν φυσικὴ καὶ τὴν ἠθικὴ φθορὰ τοῦ ἀνθρώπου, μεταμορφώνεται σὲ παράγοντα «τῆς πρὸς τὸ κρεῖττον ἀλλοιώσεως»¹. Αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ γενικότερη προοπτικὴ τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν ζωὴ του. Ὁ ἄνθρωπος μέσα στὴν Ἐκκλησία δὲν ἀφανίζεται, ἀλλὰ τελειώνεται. Καὶ ἡ ζωὴ του δὲν καταστρέφεται, ἀλλὰ καταξιώνεται. Ὁ χρόνος ἀπὸ μετρητῆς φθορᾶς καὶ ἀφανισμοῦ μεταμορφώνεται σὲ μετρητὴ προκοπῆς καὶ τελειώσεως. Ἡ τρεπτότητα ἀπὸ συντελεστῆς διαλύσεως μεταβάλλεται σὲ «πτερόν πρὸς τὴν ἐπὶ τὰ μείζω πτῆσιν»².

Μιὰ πραγματικὴ λοιπὸν μεταμόρφωση τοῦ χρόνου δὲν εἶναι νοητὴ, χωρὶς τὴν μεταμόρφωση τῆς τρεπτότητας μὲ τὴν ὁποία καὶ συμβαδίζει. Κι ἐπειδὴ ἡ τρεπτότητα καὶ μαζί της ὁ χρόνος προσδιορίζουν τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν ζωὴ του, ἡ μεταμόρφωσή τους πραγματοποιεῖται οὐσιαστικὰ μὲ τὴν μεταμόρφωση τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Πραγματοποιεῖται μὲ τὴν ὄντολογικὴ ἀνακαινίση του καὶ μὲ τὴν μεταβολὴ τῆς τρεπτότητας ἀπὸ πορείας φθορᾶς καὶ ἀφανισμοῦ σὲ πορεία ἀνακαινίσεως καὶ τελειώσεως. Ἦδη ὁμως τὸ αἶτημα αὐτὸ εἶναι θεολογικὸ καὶ ὄχι ἀνθρωπολογικὸ. Ἡ μεταβολὴ τῆς τρεπτότητας σὲ πορεία ἀνακαινίσεως καὶ τελειώσεως εἶναι δυνατὴ μόνο μὲ

1. Γρηγορίου Νύσσης, *Περὶ τελειότητος*, PG 46,285, C. W. Jaeger, *Gregorii Nysseni, Opera*, τόμ. VII, I. Leiden 1952, σ. 213.

2. Ὁ.π.

δυνάμεις ποὺ ξεπερνοῦν τὸν ἄνθρωπο καὶ βρίσκονται πέρα ἀπὸ τὴν τρεπτότητα καὶ τὸν χρόνο ποὺ προσδιορίζουν τὴν ὑπαρξή του. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἐν Χριστῷ μεταμόρφωση τοῦ ἀνθρώπου, καὶ μαζί μὲ αὐτὸν ὁλόκληρου τοῦ κόσμου.

Ἡ μεταμόρφωση αὐτὴ δὲν πραγματοποιεῖται μόνο ἀπὸ τὸν Θεό, ἀλλὰ προϋποθέτει καὶ τὴν συνεργασία τοῦ ἀνθρώπου. Προϋποθέτει τὴν ὁλόψυχη ἀφοσίωσή του στὴν νέα ζωὴ ποὺ παρουσίασε στὸν κόσμο ὁ Χριστός. Ὅπως χαρακτηριστικὰ παρατηρεῖ ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, «τὰ φαινόμενα πάντα δεῖται σταυροῦ· τῆς τῶν ἐπ' αὐτοῖς κατ' αἴσθησιν ἐνεργουμένων ἐπεχούσης τὴν σχέσιν ἕξεως· τὰ δὲ νοούμενα πάντα χρήζει ταφῆς· τῆς τῶν ἐπ' αὐτοῖς κατὰ νοῦν ἐνεργουμένων ὀλικῆς ἀκίνησις»³. Ἄν δὲν σταυρώσει ὁ ἄνθρωπος τὶς φυσικὲς κινήσεις καὶ δὲν θάψει τὰ διανοήματά του, δὲν μπορεῖ νὰ δεῖ τὴν ἀλήθεια. Κι ἐπειδὴ χωρὶς τὶς προϋποθέσεις αὐτὲς ὁ ἄνθρωπος θὰ ἔμενε διαρκῶς μακριὰ ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, προτάσσει ἡ Ἐκκλησία πρὸς ὅσους εἰσέρχονται καὶ ἐπιθυμοῦν νὰ παραμείνουν στὸ σῶμα τῆς τὸν σταυρὸ καὶ τὴν ταφὴ τοῦ Χριστοῦ.

Μὲ τὸν σταυρὸ καὶ τὴν ταφὴ σταυρώνεται καὶ θάβεται κάθε κοσμικὸ φρόνημα καὶ κάθε κοσμικὴ ἔννοια. Ταυτόχρονα ὅμως μὲ τὸν σταυρὸ καὶ τὴν ταφὴ διανοίγεται μιὰ καινούργια προοπτικὴ καὶ ἀποκα-

3. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Κεφάλαια περὶ θεολογίας καὶ οἰκονομίας* 1,67, PG 90,1108B.

λύπτεται μιὰ ἀκατάλυτη ἀλήθεια· ἡ προοπτικὴ τῆς ἀθάνατης ζωῆς καὶ ἡ ἀλήθεια τῆς αἰώνιας εὐφροσύνης. Συνδέοντας ὁ ἄνθρωπος τὴν ζωὴ του καὶ τὸν χρόνο τῆς ζωῆς του μὲ τὸν Χριστὸ καὶ μὲ τὴν ζωὴ τοῦ Χριστοῦ τὰ μεταμορφώνει. Ἡ ζωὴ του γίνεται χριστοειδῆς καὶ ὁ χρόνος τῆς ζωῆς του ἀποκτᾶ ἀπεριόριστες διαστάσεις.

Τὴν ζωὴ τοῦ Χριστιανοῦ μὲ τὶς νέες αὐτὲς ιδιότητες καὶ διαστάσεις περιγράφει θαυμάσια ὁ ἅγιος Νικόλαος Καβάσιλας στὸ ἔργο του *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς*. Τὸ ἔργο αὐτὸ ἀρχίζει μὲ τὴν φράση: «Ἡ ἐν Χριστῷ ζωὴ φύεται μὲν ἐν τῷδε τῷ βίῳ καὶ τὰς ἀρχὰς ἐντεῦθεν λαμβάνει, τελειοῦται δὲ ἐπὶ τοῦ μέλλοντος, ἐπειδὴν εἰς ἐκείνην ἀφικώμεθα τὴν ἡμέραν»⁴. Ἡ ἐν Χριστῷ ζωὴ δὲν περιορίζεται στὸ παρόν, οὔτε ἀπωθεῖται στὸ μέλλον. Ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς εἶπε, «ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου»⁵. Δὲν εἶπε ὅμως, «ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ». Ἡ παρούσα καὶ ἡ μέλλουσα ζωὴ δὲν διακρίνονται διχοτομικά, ἀλλὰ συνδέονται ὀργανικά. Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ποὺ φανερώθηκε στὸν κόσμο ἐν Χριστῷ, δὲν εἶναι καμιὰ ξεχωριστὴ ἢ αὐτόνομη βασιλεία, ἀλλὰ ἡ μία ἀκτιστὴ καὶ αἰώνια βασιλεία τοῦ Θεοῦ. Ὁ χρόνος συνδέεται μὲ τὴν αἰωνιότητα καὶ σχηματίζει μαζί της ἓνα συνεχές, ποὺ θεμελιώνεται καὶ ὀλοκληρώνεται ἐν Χριστῷ.

4. Νικολάου Καβάσιλα, *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς* 1, PG 150, 493B.

5. Ἰω. 18,36.

Ἡ ἐν Χριστῷ ζωὴ, ποὺ καλλιεργεῖται μὲ τὴν ἔνταξη καὶ διατήρηση τοῦ πιστοῦ μέσα στὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ὑπάρχει καὶ στὸν παρόντα καὶ στὸν μέλλοντα αἰώνα· «καὶ οὔτε ἡ παρούσα ζωὴ μπορεῖ νὰ τὴν τελειοποιήσει στὶς ψυχὲς τῶν ἀνθρώπων, οὔτε ἡ μέλλουσα, ἂν δὲν ἀρχίσει ἀπὸ ἐδῶ»⁶. Ὅπως ὁ Χριστός, ἔτσι καὶ ἡ ἐν Χριστῷ ζωὴ, ὑπερβαίνει τὸν χρόνο. Ἀλλὰ καὶ πάλι, ὅπως ὁ Χριστὸς ποὺ ὑπερβαίνει τὸν χρόνο εἶναι παρὼν μέσα σὲ αὐτόν, ἔτσι καὶ ἡ ἐν Χριστῷ ζωὴ ὑπάρχει καὶ φανερώνεται μέσα στὸν χρόνο.

Ἡ σχέση παρούσας καὶ μέλλουσας ζωῆς παρομοιάζεται μὲ τὴν σχέση ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴν κυοφορία καὶ τὴν κανονικὴ ζωὴ. Ὅπως τὸ ἔμβρυο κατὰ τὴν διάρκειά τῆς κυοφορίας του προετοιμάζεται καὶ διαμορφώνεται σὲ χῶρο σκοτεινὸ γιὰ τὴν ζωὴ ποὺ θὰ ζήσει ἀκολούθως μέσα στὸ φῶς τοῦ κόσμου, ἔτσι καὶ οἱ πιστοὶ προετοιμάζονται καὶ διαμορφώνονται κατὰ τὴν διάρκειά τῆς ἐπίγειας ζωῆς τους γιὰ τὴν ζωὴ ποὺ τοὺς ἀναμένει μέσα στὸ φῶς τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Ἐνῶ ὅμως τὰ ἔμβρυα δὲν μποροῦν ποτὲ νὰ λάβουν κάποια αἴσθησι τῆς ζωῆς γιὰ τὴν ὁποία προετοιμάζονται, γιὰτὶ αὐτὴ θὰ ἐκδιπλωθεῖ μόνο στὸ μέλλον, χωρὶς νὰ φανερώνεται στὸν σκοτεινὸ χῶρο τῆς προετοιμασίας τους, οἱ πιστοὶ ἔχουν ἤδη μέσα στὸ παρὸν κάποια αἴσθησι τῆς ζωῆς γιὰ τὴν ὁποία προετοιμάζονται⁷.

6. Βλ. Νικολάου Καβάσιλα, *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς* 1, PG 150,493B.

7. Βλ. ὁ.π., PG 150,496B.

Τὸ μέλλον τῶν πιστῶν, ποὺ εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Χριστός, δὲν βρίσκεται μετὰ ἀπὸ τὸ παρόν, ἀλλὰ διαποτίζει καὶ ὑπερκαλύπτει τὸ παρόν, ὅπως καὶ τὸ παρελθόν, γιατίι τὸ ἴδιο εἶναι αἰωνίως παρόν. Ἡ μέλλουσα ζωὴ παρατηρεῖ ὁ ἅγιος Νικόλαος Καβάσιλας, «εἶναι σὰν νὰ χύθηκε καὶ νὰ ἀναμείχθηκε μὲ τὴν παρούσα. Ὁ ἥλιος ἐκεῖνος ἀνέτειλε φιλάνθρωπα καὶ σὲ μᾶς. Τὸ ὑπερουράνιο μύρο ξεχύθηκε στοὺς δυσώδεις τόπους. Καὶ ὁ ἄρτος τῶν ἀγγέλων δόθηκε καὶ στοὺς ἀνθρώπους»⁸.

Σημειώνεται γιὰ τὸν ἅγιο Σιλουανὸ ὅτι «στὴν προσευχή του, ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ χρόνου, δὲν ὑπάρχει πιά καμιὰ ἀναφορὰ στὰ παροδικὰ φαινόμενα τῆς πρόσκαιρης ζωῆς... Συχνὰ ἡ προσευχή τελεῖται χωρὶς λόγια· ὁ νοῦς σὲ μιὰ ἰδιαίτερη κατάσταση νοεῖ τὰ πάντα ἐν ταύτῳ»⁹. Ἡ αἰωνιότητα ὑπερκαλύπτει τὸν χρόνο καὶ δημιουργεῖ μιὰ νέα πραγματικότητα, ὅπου ἀφανίζονται οἱ χρονικὲς διαστάσεις καὶ φανερόνεται ἡ πληρότητα τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς.

Ἡ αἰωνιότητα δὲν ἔχει διάρκεια, μολονότι περιβάλλει τὶς ἀπέραντες διαστάσεις τῶν αἰώνων καὶ τοῦ κοσμικοῦ χρόνου. Ἡ αἰωνιότητα μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ ὡς «αἰώνια στιγμή, ποὺ δὲν ὑπόκειται σὲ ὄρισμὸ ἢ καταμέτρηση χρονικὴ, διαστημικὴ ἢ λογικὴ»¹⁰. Κι

8. Βλ. ὁ.π.

9. Βλ. Ἀρχιμ. Σωφρονίου, Ὁ ἅγιος Σιλουανὸς ὁ Ἀθωνίτης, Ἔσσεξ Ἀγγλίας, ¹⁰2003, σ. 57-59.

10. Ἀρχιμ. Σωφρονίου, Ὁψόμεθα τὸν Θεὸν καθὼς ἐστι, Ἔσσεξ Ἀγγλίας ⁵2010, σ. 149.

ἐπειδὴ δὲν ὑπόκειται σὲ ὄρισμὸν ἢ καταμέτρηση, εἶναι πάντοτε παρούσα, ἀλλὰ καὶ πάντοτε ἀπεριόριστη καὶ ἀνεξάντλητη. Αὐτὴ εἶναι «ἡ πηγὴ καὶ ἡ προοπτικὴ τοῦ χρόνου καὶ ἡ δύναμη ποὺ κινεῖ τὸν χρόνο πρὸς αὐτήν. Ἐν τέλει ἡ αἰωνιότητα θὰ ὑπερπληρώσει τὸν χρόνο, θὰ τοῦ δώσει τὰ χαρακτηριστικὰ της»¹¹. Ἐξάλλου, ἐνῶ στὴν ἐν χρόνῳ ζωὴ ὑπάρχει κάποια διαδοχὴ, «στὴν αἰωνιότητα ὅλοι εἴμαστε ἓνα, καὶ γι' αὐτὸ ὁ καθένας μας πρέπει νὰ φροντίζει ὄχι μόνο γιὰ τὸν ἑαυτό του, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἐνότητα ὅλων»¹².

Ὁ ὅσιος Πορφύριος ἀναφερόμενος στὴν τριμερῆ διάκριση τοῦ χρόνου, στὸ παρελθόν, τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον, σημειώνει ὅτι «τὸ παρελθὸν ζεῖ στὸ παρὸν καὶ τὸ παρὸν σβῆνει καὶ χάνεται κάθε στιγμή. Τότε δὲν χάνεται τὸ παρὸν, ὅταν βιώνεται στὴν αἰωνιότητα. Αὐτὸ εἶναι τὸ μεγάλο μυστικό. Τὸ νὰ ζοῦμε τὸ παρὸν στὴν αἰωνιότητα. Ἔτσι δὲν χάνεται τίποτε, γιὰτὶ ἐν Θεῷ δὲν ὑπάρχει χρόνος»¹³.

Σὲ τελικὴ ἀνάλυση ὑπαρκτὴ εἶναι μόνο ἡ αἰωνιότητα. Ὁ χρόνος εἶναι ἀνύπαρκτος. Ἀλλὰ καὶ ἡ μόνη στιγμή τοῦ χρόνου ποὺ προσφέρεται στὸν ἄνθρωπο, ἡ ἀσύλληπτη δηλαδὴ στιγμή τοῦ παρόντος, εἶναι εἰκόνα

11. π. Δημητρίου Στανιλοάε, *Ἡ περὶ Θεοῦ ὀρθόδοξη χριστιανικὴ διδασκαλία* (μετάφραση π. Κων. Coman, Γ. Παπαευθυμίου), Ἄρμός, Ἀθήνα 2011, σ. 136-37.

12. Ἀρχιμ. Σωφρονίου, *Ὁ ἅγιος Σιλουανὸς ὁ Ἀθωνίτης*, σ. 56-57.

13. Ἀπὸ τὸ σημειωματάριο ἐνὸς ὑποτακτικοῦ, ἔκδ. Ἡ Μεταμόρφωσις τοῦ Σωτῆρος, Μήλεσι 2016, σ. 69.

τῆς αἰωνιότητος. Ὅπως ὁ ἄνθρωπος ὑπάρχει «κατ' εἰκόνα» Θεοῦ, ἔτσι καὶ ὁ χρόνος ὑπάρχει «κατ' εἰκόνα» τῆς αἰωνιότητος. Καὶ ὅπως ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀνυπόστατος χωρὶς τὴν ὑπόστασιν τῆς Θεότητος, ἔτσι καὶ ὁ χρόνος εἶναι ἀνυπόστατος χωρὶς τὴν αἰωνιότητα. Ὁ ἄνθρωπος ὅμως ποὺ προσλαμβάνεται στὴν ὑπόστασιν τοῦ Θεοῦ Λόγου μεταμορφώνεται καὶ σώζεται. Ἀντίστοιχα καὶ ὁ χρόνος γιὰ τὸν ἄνθρωπο αὐτὸν μεταμορφώνεται σὲ «καιρὸν» σωτηρίας καὶ ἀνακαινίσεως¹⁴.

Ὁ ἄνθρωπος ὑπάρχει πάντοτε ὡς μέλος μιᾶς εὐρύτερης κοινωνίας. Ἐπιπλέον ὁ καθένας διαθέτει κάποιον παρελθόν, ποὺ ἔχει τὶς ρίζες τοῦ πολὺ πρὸ πέρα ἀπὸ τὴν ἀτομικὴν τοῦ ἱστορία. Τὸ παρελθὸν αὐτὸ προσδιορίζει ποικιλότροπα τὸ παρόν. Ἀκόμα περισσότερο τὸ παρελθὸν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ βιολογική, ψυχολογική ἢ καὶ κοινωνικὴ ἄποψη συμπίπτει σὲ μεγάλο βαθμὸ μὲ τὸ παρόν του. Ἀπὸ τὴν σκοπιὰ αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ δοῦλος τοῦ παρελθόντος του.

Ἀλλὰ ταυτόχρονα ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὸ παρελθόν του. Μπορεῖ νὰ παίρνει κριτικὴ ἢ καὶ ἀρνητικὴ στάση ἀπέναντί του. Ἐτσι ἡ ζωὴ του στὸ παρόν μπορεῖ νὰ συνεχίζει ὀργανικά, μπορεῖ ὅμως καὶ νὰ ἀναιρεῖ οὐσιαστικὰ τὸ παρελθόν. Ἡ συνέχιση ἢ ἡ ἀναίρεση αὐτὴ πραγματοποιεῖται ὄχι μόνον μὲ τὸν τρόπο ἀντιμετώπισεως τοῦ παρόντος, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν τρόπο θεωρήσεως τοῦ

14. Πρὸβλ. Β' Κορ. 6,2.

παρελθόντος. Βέβαια τὸ παρελθὸν ὑπάρχει ὡς δεδομένο ποὺ δὲν μεταβάλλεται καθεαυτό. Ἐνῶ ὅμως δὲν μεταβάλλεται καθεαυτό, μπορεῖ νὰ μεταβληθεῖ ἢ στάση τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντί του. Καὶ αὐτὸ ἔχει ἀποφασιστικὴ σπουδαιότητα γιὰ τὴν ζωὴ του. Τὸ χαμένο παρελθὸν ἀναθεωρεῖται στὸ παρὸν, ἐνῶ ὁ ἄνθρωπος διαφοροποιεῖται καὶ προχωρεῖ σὲ νέα ζωὴ. Ὅποιαδήποτε ὅμως διαφοροποίηση ἀπὸ τὸ παρελθόν, ποὺ πραγματοποιεῖται σὲ ψυχολογικὸ ἢ κοινωνικὸ ἐπίπεδο, χωρὶς νὰ θεμελιώνεται στὸ ὄντολογικὸ ἐπίπεδο τῆς «καινῆς κτίσεως», εἶναι συμβατικὴ. Ὅσο ὁ θάνατος ἐξακολουθεῖ νὰ ἐξουσιάζει τὸν ἄνθρωπο καὶ ὁ φόβος του νὰ προσδιορίζει τὴν ζωὴ του, ἢ ἀληθινὴ ἀπελευθέρωση τοῦ ἀνθρώπου παραμένει ἀνέφικτη.

Τέλος ὁ ἄνθρωπος ζεῖ μὲ τὴν ἐλπίδα τοῦ μέλλοντος. Ἄλλωστε ἡ ἐλευθερία ἐκδηλώνεται μὲ τὴν ἐπέκταση στὸ μέλλον. Τὸ μέλλον, ποὺ παρουσιάζεται ἀπροσδιόριστο, προσδιορίζει κατὰ τὸν Σάρτρ ὄχι μόνο τὸ παρὸν ἀλλὰ καὶ τὸ παρελθόν. Αὐτὸ ἀποφασίζει τὴν ζωὴ ἢ τὸν θάνατο τοῦ παρελθόντος¹⁵. Ἡ ἀπόφαση ὅμως τοῦ μέλλοντος λαμβάνεται στὸ παρὸν ἢ ἀναβάλλεται ἐπ' ἀόριστον. Στὴν πρώτη περίπτωση καὶ τὸ μέλλον γίνεται παρὸν. Στὴν δεύτερη περίπτωση τὸ μέλλον παραμένει ἀνύπαρκτο. Ἄλλωστε τὸ μέλλον τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἀπεριόριστο οὔτε ἀδέσμευτο. Ὁ χρόνος τῆς ζωῆς του εἶναι περιορισμένος καὶ ὁ φόβος τοῦ θανάτου συμπορεύεται μαζί του διαρκῶς.

15. Βλ. J. P. Sartre, *L'être et le néant*, Paris 1943, σ. 580.